

Haçettepe Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü

**CUMHURİYET
TARİHİ
ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ**

Yıl 3. Sayı 5. Bahar 2007

Birinci Dünya Savaşı Sonrası İtilâf Esirlerinin Teslimi

Selçuk URAL

Kafkas Üniversitesi

URAL, Selçuk, Birinci Dünya Savaşı Sonrası İtilâf Esirlerinin Teslimi. *CTAD* Yıl 3, Sayı 5 (Bahar 2007), 35-52.

I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkarak 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzalayan Osmanlı Devleti, Mütarekenin dördüncü maddesi gereği büyük çoğunluğunu İngilizlerin oluşturduğu İtilâf askerleri ve sivil esirlerini iade etmeyi taahhüt etti. İtilâf esirlerinin iadesi Harbiye Nezareti'nin sorumluluğunda olduğundan öncelikle garnizonlarındaki esirlerin sayısı tespit etmekle işe başlandı. Arkasından bir program dâhilinde büyük merkezlere sevk edilmeleri (İstanbul, İzmir ve Mersin gibi) ve bu esnada işe, sağlık, giyim vs. ihtiyaçlarını karşılayacak önlemler alındı. Son olarak esirler için meydana getirilmiş olan teşkilatlar (garnizon, amele taburları vs.) lağvedildi. Mütareke kapsamında Kafkas cephesinde ele geçirilen İngiliz esirleri Gence'de, toplandıktan sonra Batum üzerinden İstanbul'a getirildi. Bunlara ek olarak Almanlar tarafından kişisel hizmetlerinde kullanılmak üzere Türkiye'ye getirilen Sırp ve İtalyan esirler de İtilâf makamlarına teslim edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mondros Mütarekesi, I. Dünya Savaşı, Savaş Esirleri, İngiliz Savaş Esirleri, Savaş Esiri Garnizonları.

URAL, Selçuk, Delivery of War Prisoners of Entente Powers after World War I. *CTAD* Year 3, Number 5 (Spring 2007), 35-52.

Defeated and signed Moudros Armistice on 30 October 1918, Ottoman Empire assured that it would release the Entente soldiers most of them were British and war prisoners. Since the release of the war prisoners given under the responsibility of Ottoman Ministry of Defense, this office started first of all to perform its duty through determining their number of war prisoners, then some precautions such as dispatching of these prisoners to certain big city centers (such as Istanbul, Izmir and Mersin) and prevent the needs of these prisoners such as victuating, physical health, clothing were taken. Finally, the organizations that had been established for war prisoners were all abolished. Within the context of the Armistice war prisoners were gathered in Gence (in Azerbaidjan) and brought in Istanbul through Batumi. In

addition to these prisoners, Serbian and Italian prisoners who were brought into Turkey for personal service of the Germans were also delivered to Entente authorities.

Key Words: Moudros Armistice, War Prisoners in World War I., British War Prisoners, War Prisoner garrisons,

Giriş

I. Dünya Savaşı, dünyanın gördüğü kıtalar arası ilk büyük savaştı. Bu savaşta Almanya ile birlikte hareket eden Osmanlı Devleti, Kafkasya'dan Balkanlara, Galiçya'dan Yemen'e uzanan geniş coğrafyada İtilâf Devletleri'ne karşı bir ölüm-kalım mücadelesi verdi. Türk orduları, Çanakkale, Kafkasya, Filistin, Suriye ve Irak cephelerinde hayati öneme sahip muharebeler yaptı. Bunun sonucunda büyük çoğunluğunu İngilizlerin oluşturduğu on binlerce İtilâf askerini de esir aldı (Bkz. Tablo I).

1918'de Osmanlı hükümeti, Balkan cephesinin çökmesi ve Suriye cephesinde yaşanan mağlubiyete bağlı olarak mütareke istemek zorunda kaldı.¹ Osmanlı ve İngiliz heyetleri 27 Ekim 1918'de Mondros'ta bir araya geldi. Görüşmeler sırasında gündeme gelen konulardan biri de esirlerin karşılıklı iadesiydi. İngiliz heyeti, taslağın 4. maddesinde İtilâf esirlerinin kayıtsız ve şartsız iadesini, 22. maddede ise Türk esirlerinin İtilâf kuvvetleri nezdinde muhafaza edilmesini teklif etti. Bu açıdan bakıldığında taslak tek yanlı bir iadeyi öngörüyordu. Başka bir ifadeyle Osmanlı hükümeti, İtilaf esirlerinin tamamını iade etmek zorundayken İngiltere, Türk esirleri için benzer bir yükümlülük altına girmiyordu.

İtilâf esirlerinin iadesini içeren 4.madde, 27 Ekim 1918'de yapılan ilk oturumda kabul edildi.² 22. madde ise 28 Ekim'deki üçüncü oturumda ele alındı. Görüşmede Rauf Bey, Türk esirlerinin İtilâf esirleri gibi iadelerini, bu teklif kabul edilmeyince 40 yaşını geçmiş olanların iadesini istedi. Bu da kabul edilmeyince, İngiltere'nin esirlerin karşılıklı iadesini içeren Bern Antlaşması'nı imzaladığını ve mütarekeyle antlaşmanın hükümsüz kalmayacağına dikkat çekerek iade konusunda ısrar etti. Sonuçta maddeye "Sivil harp esirleriyle asker

¹ Geniş bilgi için bkz. Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, III/3, Ankara, 1983, s. 351-468; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, IX, Ankara, 1996, s.508-517; Liman Von Sanders, *Türkiye'de 5 Yıl*, İstanbul, 1968, s.201-355; Orhan Avcı, *Irak'ta Türk Ordusu*, Ankara, 2004.

² İngiliz Hükümeti'nin hazırladığı taslakta 4. madde aynen şöyle yer alıyordu: "İtilaf hükümetine mensup üserayı harbiyle ile Ermeni üsera ve mevkufini İstanbul'da cemedilecek ve bilâkaydüşart itilâf hükümetlerine teslim olunacaktır", Ali Fuad Türkgeldi, *Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*, Ankara, 1948, s. 37.

yaşı dışında olanların serbest bırakılmaları dikkat nazarına alınacaktır” cümlesi eklenerek kabul edildi.³

Böylelikle Türk esirlerinin iadesinde ilerleme sağlanmasa da İtilâf esirlerinin iadesinde kesin bir yükümlülük altına girilmiş oldu. İngiliz makamlarıyla daha sonra yapılan görüşmeler maddenin hayata geçirilmesinin hem mütarekenin uygulanmasında, hem de Türk esirlerinin iadesinde önemli bir kriter olduğunu gösterecekti.⁴

İtilâf esirlerinin iadesi kapsamında Harbiye Nezareti'nin ve orduların yapması gereken çok sayıda iş vardı. Öncelikle garnizonlardaki esirlerin sayısı ve rütbeleri hakkında sağlıklı bilgilere ulaşılması, esirlerin bir program dâhilinde büyük merkezlere sevk edilmeleri (İstanbul, İzmir ve Mersin gibi) ve bu esnada iâşe, sağlık, giyim vs. ihtiyaçlarının karşılanması gerekiyordu. Son olarak da iadeyi takiben esirler için meydana getirilmiş olan teşkilâtlar (garnizon, amele taburları vs.) lağvedilecekti.

Esirler büyük merkezlere toplanırken Kafkasya'da ele geçirilen İngiliz esirleri de buna dâhil edilmiştir. Bakû'de ele geçirilen İngiliz esirleri önce daha güvenli bölge konumunda olan Gence'ye nakledilmiştir. 21 Ekim 1918'de ise İstanbul'a gönderilmeleri için Kafkas İslâm Ordusu Komutanlığı'na emir verilerek 25 Ekim 1918'de Kafkas İslâm Ordusu Kurmay Başkanı Osman Bey, esirlerin Anadolu'ya dönmek için hazırlıklarını tamamlayan 15. Tümen ile birlikte önce Batum'a, oradan da İstanbul'a sevk edileceğini bildirmiştir.⁵

Hükümetin aldığı karara göre sivil esirler de iade edilecekti. Sivillerin sevkî mülkî makamların sorumluluğuna bırakılırken, sevk masrafları aynen askerlerde olduğu gibi Harbiye Nezareti'nin bilgisi dâhilinde Seferberlik Tahsisatı'ndan karşılanacaktı. Nitekim Kastamonu vilâyetindeki İngiliz sivil esirlerin 30 Ekim 1918'de İstanbul'a sevk edilirken 435 liralık yol masrafının Seferberlik Tahsisatı'ndan karşılanması buna örnek gösterilebilir.⁶

³ Rauf Orbay, *Cebennem Değirmeni*, I, İstanbul, 1993, s.122; Türkgeldi, *age.* s.47.

⁴ *Genelkurmay Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüd Dairesi Başkanlığı Arşivi İstiklal Harbi Kataloğu*, ATASE. İSH, K[lasör].206, G[ömlük].137, B[elge]. 137-5.

⁵ ATASE. İSH, K.181, G.127, B. 127-1.

⁶ ATASE. İSH, K.193, G.213, B. 213-1.

Tablo I: Osmanlı Devleti'nin Elindeki İtilaf Esirleri*

Milliyet	Zabit	Nefer	Vefat Eden	Mevcut Olan
Rus	---	4.935	2.500	2.500**
İngiliz	700	15.002	5.500	9.502
Fransız	9	160	8	152
İtalyan	---	700 (Trablusgarp'ta)	---	---

Kaynak: *ATASE. İSH, K.78, G.43, B.43-9,10.*

* Tabloda verilen sayılar Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada Harbiye Nezareti'nin kayıtlarına yansıyan tahmini rakamlardır.

** Belgede verilen bu rakamın gerçekte 2.435 olması gerekiyor.

Türk-İngiliz Görüşmeleri

İngiliz hükümeti, Mütarekenin henüz uygulamaya sokulduğunu göz ardı ederek, sevk ve iade hususunda gecikmeler yaşandığını öne sürerek Türk hükümetine tepki gösterdi. Akdeniz İngiliz Kuvvetleri Başkomutanlığı adına deniz irtibat subayı Chilton imzasıyla 10 Kasım 1918'de verilen notada; İtilâf esirlerinin iadesi ve Medine'deki Türk kuvvetlerinin teslimi (16. madde) hususlarında ağır davranıldığı iddia edilerek, gerekli girişimlere derhal başlanması istendi.⁷

Harbiye Nazırı Abdullah Paşa tarafından iki hafta sonra notaya verilen cevapta esirlerin iadesi hususunda "İtilâf üserasının iadesi meselesi imkânın müsaade ettiği azamî süratle temin edilmekte olup ancak kömür ve vesait-i nakliye noksanı dolayısıyla bazı te'hîrât vukua gelmekte ise de bu hususta takibattan geri durulmamaktadır. Şimdiye kadar ne kadar esir sevk ve teslim edildiği ve daha ne kadarının ne zaman gönderileceği ayrıca derdest-i arzıdır."⁸ denilmekteydi. Yazıdan anlaşıldığı üzere, esirlerin sevk ve iadesinde bazı gecikmeler yaşanmaktadır. Fakat imkânların kısıtlı olması, kömür ve vasıta bhranı mütarekenin uygulanmasında Türk hükümetini sıkıntıya sokmaktaydı. Bunların görmezlikten gelinmesi ve hükümetin iyi niyetinden şüphe edilmesi ise kabul edilemezdi.

İngiliz makamları Hariciye Nezareti aracılığıyla da teslimatın çabuklaştırılmasını istiyordu. Hariciye Nazırı Mustafa Paşa, 26 Kasım 1918'de Harbiye Nezareti'ne gönderdiği yazıda; İngilizlerin, sevkıyatın gecikmesinden dolayı Türk hükümetini sorumlu tutmak niyetinde olduğuna dikkati çekerek, bu konuda her şubenin azamî gayret göstermesini ve kendilerinin zaman zaman

⁷ *ATASE. İSH, K.68, G.45, B.45-4.*

⁸ *ATASE. İSH, K.68, G.45, B.45-6.*

bilgilendirilmelerini rica etti.⁹ Bu uyarı üzerine Harbiye Nezareti ilgili birimleri uyararak demiryolu güzergâhında bulunan bütün esirlerin her türlü vasıttan yararlanarak İstanbul'a getirilmesini ve sevk edildikleri yerler ile sayılarının düzenli şekilde 3. Şube'ye bildirilmesini emretti.¹⁰

İngilizlerin baskıları bunlarla sınırlı kalmadı. Irak orduları başkomutanı General Allenby, Suriye cephesinde esir düşen askerlerin akıbetinden endişe ediyordu. Çünkü bölgedeki esirlerin Halep'te teslim edilmedikleri takdirde İskenderun'a kadar yürümek ve buradan trenle İzmir'e sevk edilmelerinden başka seçeneği bulunmuyordu. General Allenby, 12 Kasım'da (1918) İrtibat subayı Chilton aracılığıyla Osmanlı hükümetine gönderdiği yazıda; Halep'in bausında kalan esirlerin trenle İzmir'e, doğusunda kalanların ise Müslimiye'de teslim edilecek şekilde hazırlıkların yapılmasını, ayrıca Osmanlı kuvvetlerinin Halep-Katma-İskenderun hattının kuzeyine çekilmesini ve İngilizlerin Halep-Toprakkale hattından yararlanabilmesi için ilgililere emir verilmesini talep etti.¹¹

İngiliz Yüksek Komiserliği, Anadolu'daki garnizonlarda tutulan esirlere yönelik çalışmaları görmek ve bu konuda rapor hazırlamak üzere Teğmen Halmer (?) adında bir subayı incelemelerde bulunmak üzere görevlendirdi. Komiserliğin bu kararı 15 Aralık 1918'de Harbiye Nezareti'ne bildirildi. Nezaret, aynı gün ilgili makamları uyararak İngiliz heyetine her türlü kolaylığın sağlanmasını istedi.¹²

Esirlerin Sevk ve Teslimine Yönelik Çalışmalar

Esirlerin iadesinde Harbiye Nezareti'ne bağlı şubelerin, demiryolu müdürlüklerinin ve garnizon komutanlıklarının ortaklaşa çalışmaları önemli bir yer tutuyordu. Üsera Muamelat Şubesi, iadeden birinci derecede sorumlu olarak bir yandan işe hususunda herhangi bir kusura yer verilmemesi için gayret ederken¹³, diğer yandan da 10 Kasım 1918'de 3. Şube'ye gönderdiği yazıda; Mütareke gereği Bor, Konya, Afyon ve Tavşanlı garnizonlarındaki esirlerin İzmir'e, Ankara ve doğusunda kalanların ise İstanbul'a gönderilmeleri için adı geçen komutanlıklara emir verildiğini, bu konuda herhangi bir şikâyete ve gecikmeye meydan vermemek için yerel istasyon komutanlarıyla temasa

⁹ ATASE. İSH, K.206, G.157, B.157-3.

¹⁰ ATASE. İSH, K.206, G.157, B.157-2.

¹¹ ATASE. İSH, K.69, G.65, B.65-1.

¹² Bahsi geçen heyet seyahatine 16 Aralık 1918'de başlamıştır; ATASE. İSH, K.147, G.11, B.11-1.

¹³ ATASE. İSH, K.248, G.164, B.164-1.

geçirilmelerini ve bütün bunlar hakkında Hat komiserliklerine bilgi verilmesini istedi.¹⁴ 3. Şube, 12 Kasım'da Anadolu Askerî Demiryolları Komiserliği'ni (*Anadolu Hutut-u Askerî Komiserliği*) ve İzmir Komiserliği'ni bilgilendirerek hazırlıkların en kısa sürede tamamlanmasını emretti.¹⁵

Hazırlıkların yavaş yavaş tamamlanmasının ardından 19 Kasım 1918'de Konya'da bulunan İngiliz esirlerinden 140'ı muhafızsız olarak 1263 numaralı trenle İstanbul'a sevk edildi ve aynı gün Sahra Demiryolları Müdüriyeti ve Anadolu Askerî Demiryolları Komiserliği bilgilendirildi.¹⁶

İzmir'e getirilen esirlerin vagonlara kendi devletlerinin bayraklarını asmak istemeleri üzerine Punta Hat Komiseri Süleyman Bey, 12 Kasım'da Demiryolları Müdüriyeti'nden aldığı talimat gereği İtilâf bayrakları asılmasını yasakladı.¹⁷

Garnizonlarda esirlerin sevkiyle ilgili hazırlıkların tamamlanmasını takiben İç Anadolu'da ilk olarak Yozgat Garnizonu boşaltıldı. İlk katile (32 esir) 27 Ekim'de İzmir'e gitmek üzere Ankara'ya sevk edilirken, 6 er kolordu emriyle Kırşehir garnizonundaki esir İtilâf subaylarına hizmet etmek üzere Kırşehir'de alıkonuldu.¹⁸ Geride kalan 136 subay ve er ise 3 Kasım'da Ankara-Afyon üzerinden İzmir'e sevk edildi.¹⁹ Bu faaliyeti 13 Kasım'da Afyon'da tutulan Fransız ve İngiliz esirlerin İzmir'e gönderilmesi izledi.²⁰

Esir naklinin planlandığı şekilde yapılabilmesi hiç kuşkusuz vagon tahsisıyla yakından bağlantılıydı. Bu hususta ortaya çıkacak sorun Harbiye Nezareti'ni ve dolayısıyla hükümeti İtilâf devletleri karşısında zor duruma düşürebilirdi. 4 Kasım'da Üsera Şubesi, Başkomutanlık Şimendifer Şubesi'ne gönderdiği yazıda; Afyon'dan İzmir'e sevk edilecek İngiliz ve Fransız 116 subay ve Gediz'den Uşak yoluyla sevk olunacak 105 subay ve 60 er ile Balıkesir'den sevk olunacak İtalyan ve Sırp esirlerinin (800 kadar) nakli için gerekli hazırlıkların yapılmasını ve bu yönde ilgililere emir verilmesini talep etti.²¹ Bu talep üzerine Şimendifer Şubesi, Balıkesir ve İzmir Hat Komiserlikleri'ne gönderdiği telgrafta esirlerin

¹⁴ ATASE. İSH, K.206, G.150, B.150-2.

¹⁵ ATASE. İSH, K.206, G.150, B.150-1.

¹⁶ ATASE. İSH, K.135, G.20, B.20-1, 2.

¹⁷ ATASE. İSH, K.206, G.150, B.150-3.

¹⁸ ATASE. İSH, K.193, G.195, B.195-1.

¹⁹ ATASE. İSH, K.126, G.19, B.19-1.

²⁰ ATASE. İSH, K.123, G.46, B.46-1.

²¹ ATASE. İSH, K.206, G.146, B.146-1.

miktarı ve yerleri hakkında bilgi vererek sevkleri için İstasyon Komutanlıkları'nın uyarılmasını emretmiştir.²²

Benzer sorun Tavşanlı Esir Garnizonunda da yaşanmıştır. Sevke memur edilen Mustafa Bey, 19 Kasım'da Üsera Şubesi'ne gönderdiği telgrafta; garnizondaki esirlerin İzmir'e sevk edilmek üzere Kütahya'da toplatıldığını, fakat henüz özel vagon gelmediğinden 5 gündür burada bekletildiklerini belirterek, soruna bir an önce çözüm bulunmasını talep etmiştir.²³ Üsera Şubesi, Haydarpaşa Hat Komiserliği nezdinde girişimde bulunarak esirlerin İstanbul'a getirilmesinin yolunu aradıysa da komiserlik erzak nakledildiğinden sevkıyatın ancak bir hafta sonra mümkün olabileceği karşılığını vermiştir. Üsera Şubesi bu cevap üzerine Üçüncü Şube'ye başvurarak Kütahya'daki esirlerin daha fazla bekletilmeden Afyon üzerinden İzmir'e gönderilmesini istedi.²⁴ 3. Şube Anadolu Hutut Komiserliği'ni durumdan haberdar ederek esirlerin en kısa sürede İzmir'e gönderileceği hususunda garanti aldı.²⁵

Gediz Garnizonunda bulunan 15'i subay 20'si er toplam 35 esir hasta ve zayıf olduğundan bunların tedavisi 17 Kasım'da tamamlandıktan sonra 18 Kasım'da İzmir'e sevk edildi.²⁶ 29 Kasım'da Eskişehir'de bulunan 107 İtalyan esiri 17 muhafızla birlikte Haydarpaşa'ya nakledildi.²⁷

Batı Anadolu'daki garnizonlardan İzmir'e sevk edilen esirlerin ve bunlara eşlik eden müfrezelerin her türlü ihtiyacının 4. Kolordu Ahz-ı Asker Heyeti tarafından karşılanmasına karar verilmişti. Ahz-ı Asker Şubesi, 31 Ekim'den itibaren Harbiye Nezareti ile sık sık haberleşerek hazırlıklar hakkında bilgi verdi. Şube, teslim merkezi olarak belirlenen Foça'da esirler için yeni binalar tahsis ederek gelenlerin ortada kalmamasına gayret etmiştir.²⁸

Harbiye Nezareti 19 Aralık 1918'de İzmir Askerî Hat Komiserliği'ne gönderdiği yazıda; komiserliğin işletmekte olduğu hattın şimdiye kadar nakledilen esirlerin kesin sayısının bildirilmesini ve bu tarihten itibaren nakledilecek esirlerin sayısının gün gün bildirilmesini istemiştir.²⁹ Aynı gün Süleyman Bey tarafından verilen cevapta; Kocahisar ve Bandırma hatlarında

²² ATASE. İSH, K.206, G.146, B.146-2.

²³ ATASE. İSH, K.206, G.154, B.154-3.

²⁴ ATASE. İSH, K.206, G.154, B.154-1.

²⁵ ATASE. İSH, K.206, G.154, B.154-2.

²⁶ ATASE. İSH, K.193, G.172, B.172-1.

²⁷ ATASE. İSH, K.206, G.158, B.158-1

²⁸ ATASE. İSH, K.193, G.210, B.210-1.

²⁹ ATASE. İSH, K.206, G.162, B.162-2.

çeşitli tarihlerde 370 İngiliz, 152 Hintli subay, 837 İngiliz, 75 Fransız, 724 Hintli, 252 Sırp ve 741 İtalyan er ile 27 sivil esirin İzmir'e nakledildiği belirtildi.³⁰

Seferberliği takiben teşekkül ettirilmiş olan Üsera Muamelat Şubesi'nin, İtilâf esirlerinin iadesi ve esir garnizonlarının lağvedilmesine bağlı olarak görevi fevkalade azaldı. Bu durum üzerine Şube Müdürü, 28 Aralık 1918'de Ordu Dairesine gönderdiği yazıda esirlerin iadesi hususundaki gelişmelerden bahsederek şube emrinde bulunan 20 subay ve 44 memur sayısının yarı yarıya düşürüldüğünü, şubeden ayrılanların Muamelat-ı Zatiye Müdürlüğü emrine verildiğini bildirmiştir.³¹

İtilâf Devletleri adına çalışmaları yakından takip eden İngiliz irtibat subayı Yarbay Murphy, 28 Ocak 1919'da Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne (EHUR) verdiği tezkerede İngiliz Mısır Ordusu Komutanlığı'nın emri üzerine Osmanlı topraklarında Hintli esir kalıp kalmadığını, var ise nerede bulduklarını hususunda bilgi verilmesini talep etti.³² 1 Şubatta verilen cevabî tezkerede esirlerle ilgili şu bilgi ve sayılar verildi:

"1/2/35 tarihine kadar üsera hakkında yapılan tahkikat bervech-i ati netayıç vermiştir:

6. Ordu muntakasında; 8 nefer Hintli mülteci, 2 zabıt ve 150 nefer Fransız tabiiyetinde Cezayir ve Tunuslu İslâmlar Almanlar tarafından esir edilmiştir.

İstanbul Muhafızlığı'nda; 50 Hintli ve Afgan mülteci,

Bursa Üsera Garnizonu'nda; 2 zabıt, 47 nefer Hintli ve Rus mülteci vardır.

Başka hiçbir yerde esir yoktur. Balada merkum üsera ve mültecilerden dahi İngiliz tabiiyetindekilerin ellerinden çhasa ait bir vesika abz ile Memalik-i Osmaniye'de ikametlerinin bir muamele-i resmîyeye iktizan ettirilmesi Mütareke Komisyonu'ndaki İngiliz mümessili tarafından talep edilmiş ve bu muamele derdest icra olunmuştur.

Fransız üsera-ı İslâmiyesi hakkında aynı muamelenin tatbikine Fransız mümessilleri razı olmuşlarsa bilahare kendilerine teslimini talep etmiş olduklarından bu teslim muamelesi Arappınarı (Mürşitpınar) İstasyonu'nda İngiliz kumandanlığına derdest icradır."³³

Harbiye Nezareti, 3 Şubat'ta (1919) gönderdiği ikinci tezkerede 3. ve 15. Kolordu Komutanlıklarının gönderdiği raporlara dayanarak kolordular elinde kökeni ne olursa olsun herhangi bir İtilâf esiri kalmadığını, yalnız Elazığ'da 11.

³⁰ ATASE. İSH, K.206, G.162, B.162-1.

³¹ ATASE. İSH, K.169, G.13, B.13-1, 2; 29 Aralık 1918'de lağvedilen teşkilâtlardan biri de Şimal Torul İnşaat-Kıtaat Kumandanlığı idi. Komutanlığa ait dosya, defter, evrak ve mabuzlar bu tarihte Üsera Şubesi'ne gönderildi, ATASE. İSH, K.206, G.163, B.163-1.

³² ATASE. İSH, K.77, G.100, B.100-11.

³³ ATASE. İSH, K.77, G.100, B.100-6, 7.

Kolordu Askerlik Şubesi'nden firar eden bir Hintlinin de teslim olarak Türkiye'de kalmak istediğini bildirdi.³⁴

Kolordu Komutanlıklarının gönderdikleri raporlar içerisinde esirlerin sevke dair önemli bilgiler yer alıyordu. Örneğin 17. Kolordu Komutanı Selahattin Bey, 23 Ocak 1919 tarihli raporunda İzmir'e sevk edilen esirlere verilen hizmetlerin İngiliz temsilcisiyle ortaklaşa gerçekleştirildiğine dikkat çekiyordu.³⁵

6. Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa ise 18 Ocak 1919'da; muharebeler sırasında kendi arzularıyla iltica eden 22 Hintlinin dışında İngiliz esiri kalmadığını, bunlardan 14'ünün firar ettiğini, Cezayir, Tunus ve Faslı Müslüman olup Fransız tabiiyetine haiz olmayan 156 er ile 2 subayın mücahit sıfatıyla 6. Ordu'da hizmet verdiğini bildirdi.³⁶

Fransız Yüksek Komiserliği de sevk sürecini takip ediyordu. Yüksek Komiser Amiral Amet, 4 Şubat'ta Harbiye Nezareti'ne gönderdiği notada; İtilâf Devletleri'nin esirlerin tamamen iade edildiğine kanaat edebilmesi için Osmanlı hükümetinden aşağıdaki hususların yerine getirilmesini istedi:

- İtilâf esirlerinin nerede ve ne miktar bulunduğunu gösteren bir listenin verilmesi,
- Mülkî ve askerî makamların sorumluluk bölgelerinde esir kalıp kalmadığına ilişkin inceleme yaparak sonuçları Yüksek Komiserliğe bildirmeleri,
- Basın yoluyla esirlerin sevk ve iadelerini geciktirenlerin en şiddetli cezaya çarptırılacağı ilân edilmesi,
- Yaralı ve hasta esirleri tedavi etmiş olan sağlık heyetlerinin kayıt ve defterlerinin bir suretinin gönderilmesi,
- Türkiye'de kendi istekleriyle kalacak esirlerden resmi belge alınması,

Yukarıdaki hususları içeren genelgenin 10 Şubat'tan önce yayınlanması.³⁷

Amiral Amet'nin notasını ve garnizonlarda bir şekilde sevk edilmemiş esirlerin olabileceğini göz önünde bulunduran Harbiye Nazırı Ömer Yaver Paşa, 9 Şubat'ta Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne gönderdiği tebligatta İtilâf makamlarına teslim edilen esirlerin miktarının kayıtlarda mevcut olduğunu, ancak sivil-asker ayrımı yapılmaksızın herhangi bir yerde hasta, firari vb. esir kalmadığının kesin şekilde tespit edilebilmesi için; genelgenin ulaştığı her makamın hangi tarihte, nerede ve hangi İtilâf memuruna ne kadar esir teslim

³⁴ ATASE. İSH, K.77, G.100, B.100-4, 5, 10.

³⁵ ATASE. İSH, K.77, G.100, B.100-16.

³⁶ ATASE. İSH, K.77, G.100, B.100-20.

³⁷ ATASE. İSH, K.77, G.100, B.100-3.

ettiğinin 20 Şubat 1919 tarihine kadar Harbiye Nezareti'ne acilen bildirmesi, herhangi bir yerde bir İtilâf esiri bulunur ve bildirilmezse sorumluların derhal divan-ı harbe verileceğinin, bu faaliyetlerden askerî makamlar kadar mülkî makamların da sorumlu olduğu yönünde uyarısını yaptı.³⁸

Genelgeyi takiben askerî ve mülkî makamlar ile Harbiye Nezareti arasında sıkı bir haberleşme yaşandı. Trabzon, Erzurum ve Sivas vilâyetlerinden gönderilen raporlarda esir bulunmadığı bildirilirken³⁹, Vali Ali Said Bey imzasıyla Elaziz'den çekilen telgrafta ise seferberliğin başlangıcında Bağdat'tan Elaziz'e sürgün edilen İngiliz tebaasından 3'ü Müslüman, 2'si Hristiyan 5 kişinin üç ay önce Bağdat'a gönderildiği bilgisi verilmiştir.⁴⁰

Samsun'dan 15. Tümen Komutanlığı 161 Rus ile 10 Fransız esirin lağvedilen Samsun Nokta Komutanlığı tarafından Batum'a sevk edildiğini,⁴¹ 9. Ordu Komutanlığı hava şartlarından dolayı 19 Şubat'ta verdiği cevapta bölgede İtilâf esiri bulunmadığını tekrar bildirmiştir.⁴² Ankara valisi ise 22 Şubat'ta, vilâyet dâhilindeki bütün İtilâf esirlerin seyahat belgesi verilerek İstanbul'a sevk edildiğini, yalnız Rus tebaasından 22 Müslüman askerinin başvuruları dikkate alınarak Osmanlı uyruğuna kabul edildiğini belirtti.⁴³ Bursa vilâyetinden 1 Mart'ta verilen cevapta; 1'i subay, 46 er olmak üzere toplam 47 Hintli askerinin İngiliz ordusundan firar ederek kendilerine sığındığı kaydedilmiştir.⁴⁴

Garnizonlarda Vefat Eden Esirler

Harbiye Nezareti, 25 Şubat 1919'da, esaret sırasında vefat eden esirlerin sayısını ve mezarlarını tespite yönelik incelemesini tamamlayarak konuya ilişkin bilgi ve cetvellerin bir suretini İngiliz irtibat subayı Yarıbay Crawford'a takdim etti. Buna göre; İstanbul'da Samatiye'de bulunan İngiliz esir garnizonundaki askerlerin Davutpaşa Hastanesi'ne nakledilerek tedavi edildikleri, vefat edenlerin Taksim'deki İngiliz kabristanına, Haydarpaşa Hastanesi'nde vefat edenlerin ise Haydarpaşa ve Kurbağalıdere'deki İngiliz mezarlığına defnedildikleri ortaya

³⁸ ATASE. İSH, K.77, G.100, B.100-1; ATASE. İSH, K.209, G.193, B.193-1.

³⁹ ATASE. İSH, K.77; G.105, B.105-7,10.

⁴⁰ ATASE. İSH, K.77, G.105, B.105-8.

⁴¹ ATASE. İSH, K.77, G.105, B.105-11.

⁴² ATASE. İSH, K.77, G.105, B.105-6.

⁴³ ATASE. İSH, K.77, G.105, B.105-12.

⁴⁴ ATASE. İSH, K.77, G.105, B.105-16.

çıkarıldı.⁴⁵ Taşradaki garnizonlarda vefat edenler hakkında ise şu bilgiler veriliyordu:

“...Çankırı üsera garnizonunda; 1 İngiliz binbaşısı vefat etmiş ve şehrin Hristiyan mezarlığında tahsis edilen mahale defnedilmiştir.

İzmir’den alınan malumatta; muhtelif garnizonlardan sevk olunan efrad-ı askeriyeden muhtelif zamanlarda 14 İngiliz ve 20 Hintli efrad eccl-i mev’ûdlarıyla vefat etmiş. İngiliz efradı Amerikan mektebi bahçesine, Hintli efrad dahi İzmir hastahanesi mezarlığına defn olunmuştur.

Konya üsera garnizonunda bulunan İngiliz zabitanından 1 mülazim-i sani, 2 neferin Mecusi olmaları hasebiyle adet-i diniyeleri veçhile cenazeleri ihraken imha ve diğer 1 yüzbaşı, 2 mülazim-i sani’nin Hintli olmaları münasebetiyle Konya kabristanına defnedilmiştir.

Bundan başka Ankara Hastahanesi’nde 8’i Müslim olmak üzere 182 İngiliz neferi, Ankara-Erzurum şimendifer hattında 62 İngiliz neferi, Kastamonu’da 5 İngiliz neferi, Yozgat Üsera Garnizonu’nda esir İngiliz etbasının taht-ı tedavisinde 5 İngiliz zabitiyle 12 nefer, Kayseri Merkez Hastahanesi’nde 1 İngiliz neferi ve Ankara-Kalecik yolunda çalışan Rus üserasından 3’ünün hastahanece vefat eylediği ve Kırşehir’de muhtelif zamanlarda vefat eden 70’i müteceviz Rus esiri mahallî Ermeni mezarlığına defnedilmiştir.”⁴⁶

Garnizonlar içerisinde yalnız Bor garnizonunda vefat edenler hakkında bilgi alınamamıştır. Niğde Askerlik Şubesi’nce 9 Şubat’ta gönderilen telgrafa göre Niğde Hastanesi lağvedilip sağlık heyeti Konya’ya görevlendirildiğinden hasta asker olup olmadığı ve bunlardan vefat edenlerin nerede gömüldüğü, ayrıca mezarlık olup olmadığı hakkında kesin ve doğru bir bilgiye ulaşılamadığı anlaşılmaktadır.⁴⁷

13 Mart 1919’da Yarbay Crawford ile Erkân-ı Harbiye 2. Şube arasında yapılan yazışma Türkiye’de kesinlikle İtilâf esiri kalmadığını ortaya çıkarmıştır. Böylelikle Mondros Mütarekesi’nin 4. maddesiyle ilgili olarak Türk hükümetinin herhangi bir sorumluluğu kalmamış oluyordu.⁴⁸

Almanlar tarafından Türkiye’ye Getirilen Esirler

İtilâf esirlerinin iadesi kapsamında yapılan yazışmalardan Türkiye’de İngiliz, Fransız ve Rusların yanı sıra Sırp ve İtalyan askerlerinin de bulunduğu ortaya çıkarılmıştır. Almanlar tarafından demiryolu inşaatlarında ve özel hizmetlerinde

⁴⁵ ATASE. İSH, K.77, G.108, B.108-2.

⁴⁶ ATASE. İSH, K.77, G.108, B.108-3, 4, 5, 6.

⁴⁷ ATASE. İSH, K.77, G.108, B.108-8, 9.

⁴⁸ ATASE. İSH, K.81, G.52, B.52-1, 2; ATASE. İSH, K.81, G.65, B.1, 2.

kullanılmak üzere Türkiye'ye getirilen Sırp ve İtalyan esirler Maltepe, Eskişehir, Toros ve Rayak gibi yerlere sevk edilmiş ve barınma, iaşe ve sair ihtiyaçları Alman makamları tarafından karşılanmıştır.⁴⁹

Harbiye Nezareti'nin gayretleriyle Ocak 1919'da 1.386 İtalyan erden 515'i Tavşanlı ve Maltepe'de Almanların idaresindeyken İstanbul'da İtilâf makamlarına, 740'ı İzmir Foça'da İngilizlere, 131'i ise Mersin yoluyla 2. Ordu Komutanlığı tarafından İtilâf makamlarına teslim edilmiştir.⁵⁰ Üsera Şubesi, 21 Ocak 1919'da Genelkurmay İkinci Başkanlığı'na gönderdiği yazıda bu hususla ilgili olarak aşağıdaki bilgiyi vermiştir:

"Memalik-i Osmaniye'de bulunan İtalyan üserasının miktarının Nezaret-i Celile'den Hariciye Nezaret-i Celilesi'ne lüzum-ı işarı Mütareke Komisyonu'ndan şifaen tebliğ edilmiştir. Halbuki nezdimizde ordu-ı Osmanî tarafından alınmış İtalyan üserası olmayıp (Trablusgarbdakilerden şubenin malumatı yoktur) yalnız Almanlar tarafından kendi işlerinde istihdam edilmek üzere getirilmiş olanlar mevcut idi. Bunların ise bilumum muamelatı Almanlar tarafından takip edilmekte ve bu babda vukuu bulan müracaatlarımıza da cevab-ı red verilmekte olmasından miktar ve esamilerine dair şubece bir malumat-ı tesbiyet edilememiştir. Mütarekeyi müteakip nezdimizde bulunan üsera-ı ecnebiyenin iadeleri esnasında mevcut İtalyan üserası da Heyet-i İtilâfiye'ye teslim edilmiştir..."⁵¹

İtalya Yüksek Komiserliği Hariciye Nezareti'ne verdiği 5 Şubat 1919 tarihli notada İtalyan esirlerinin sevk yerleri ile ne kadarının iade edildiğinin girişimlerine rağmen öğrenilemediğine dikkat çekilerek bu hususta bilgi verilmesini talep etmiştir. Hariciye Nezareti de aynı gün Harbiye Nezareti'nden yukarıdaki hususların aydınlatılmasını istemiştir.⁵² Üsera Şubesi, kısa bir incelemenin ardından 11 Şubatta EHUR 2. Şubesine gönderdiği yazıda; Almanların emri altında bir miktar İtalyan esiri bulunduğunu, fakat bunlara ait dosyaların yine Almanlar tarafından götürülmüş olmasından dolayı esirlerin sayısı hakkında doğru bir bilgiye ulaşamadıklarını belirtti.⁵³ Şube, Türk ordusundaki toplam 1879 Sırp (bkz.Tablo II) ve 309 İtalyan esirinin (bkz. Tablo III) buldukları yerleri ve istihdam alanlarını gösteren sayıları vermiştir.⁵⁴

⁴⁹ ATASE. İSH, K.81, G.45, B.45-1.

⁵⁰ ATASE. İSH, K.77, G.95, B.95-2.

⁵¹ ATASE. İSH, K.77, G.95, B.95-3; Harbiye Nezareti İtalyan esirlere ilişkin bilgiyi 26 Ocak 1919'da Hariciye Nezareti'ne ulaştırmıştır. ATASE. İSH, K.77, G.95, B.95-1.

⁵² ATASE. İSH, K.81, G.45, B.45-9.

⁵³ ATASE. İSH, K.81, G.45, B.45-6.

⁵⁴ ATASE. İSH, K.81, G.45, B.45-7.

Tablo II: Sırp Esirler

Miktar	Buldukları Mahal	Suret-i İstihdam
385	Derince	Tahmîl ve Tahliye İşlerinde
173	Toros	Bağdat Hat İnşaatı Odun Kıtaatı
507	Cenubi Toros	Bağdat Hat İnşaatı Odun Kıtaatı
414	Şimalî Toros	Bağdat Hat İnşaatı Odun Kıtaatı
400	Meyandüzü	Bağdat Hat İnşaatı Odun Kıtaatı

Tablo III: İtalyan Esirler

Miktar	Buldukları Mahal	Suret-i İstihdam
20	Adana	Kıtaatta
87	Adana	Şimendüfer İnşaatında
202	Maltepe	Şimendüfer İnşaatında

İtalyan Yüksek Komiserliği cevabı yeterli bulmayarak 18 Şubat'ta Derince ve Bağdat İnşaatı Odun kıtaatında çalıştırılan Sırp esirlerin ülkelerine gönderilip gönderilmediğini sormuştur.⁵⁵ 3 Mart'ta verilen cevapta Sırp esirlerinin diğerleri gibi İtilâf temsilcilerine teslim edildiği ve sonradan yapılan incelemeler sonucunda Türkiye'de hiç İtilâf esiri kalmadığı belirtilerek, Sırp esirlere ait dosyaların Harbiye Nezareti 3. Şube'de görevli Alman subayında olması yüzünden daha fazla bilgi edinmenin imkânı bulunmadığı vurgulanmıştır.⁵⁶

Ordudan Yapılan Esir Sevkiyatı

İtilâf esirlerinin sayıca fazla olduğu askerî teşkilâtların başında Irak Cephesi'nde konuşlandırılmış olan 6. Ordu gelmekteydi. Mütarekenin imzalanmasına rağmen 6. Ordu, bir yandan İngiliz işgaline karşı durmaya çalışırken, diğer yandan da mütarekenin 4. maddesini uygulamak için bir çok sorunu çözmek zorundaydı.

6. Ordu Komutanlığı'nın çözmesi gereken sorunların başında esirlerin sevkinde önemli bir yere sahip olan demiryolunun kesintisiz işletilmesi geliyordu. EHUR'ne gönderilen telgrafta esirlerin zamanında sevk edilebilmesi için öncelikle Selimiye-Müslime arasında tahrip edilen hatın tamir edilmesi gerektiği ve Cerablus-Katma arasındaki trenlerin durdurulmaması için İngiliz kontrol memurlarının uyarılması, bunlar mümkün olmazsa Diyarbakır-Sivas

⁵⁵ ATASE. İSH, K.81, G.45, B.45-4.

⁵⁶ ATASE. İSH, K.81, G.45, B.45-1,2.

yolundan yararlanılması için gerekli hazırlıkların şimdiden yapılması istenmiştir.⁵⁷

Ali İhsan Paşa, Harbiye Nezareti'ne 1 Kasım 1918'de gönderdiği telgrafta; esirlerin karşılıklı olarak değiştirilmesini teklif ettiyse de 4 Kasım'da verilen cevapta; teklifin mütareke hükümlerine aykırı olduğu belirtilerek, İtilâf esirlerinin bir an önce İngiliz makamlarına teslim edilmesi emredildi.⁵⁸ Bu emir üzerine 6. Ordu Komutanlığı esirlerin sevki için hazırlıklarını 10 Kasım'da tamamlayarak ilk esir kafilesini 11 Kasım'da demiryoluyla Cerablus'a sevk etmiştir.⁵⁹ 6. Ordu Komutanlığı, 23 Kasım'a kadar Ahzin ile Halep arasındaki demiryolunu tamir ederek İngiliz esirlerinin tamamını Halep'e sevk ettiği gibi, Rus esirlerini ise 2 Aralık'ta Nusabyin'e nakledecek şekilde hazırlıklarını tamamladı.⁶⁰ Komutanlık esirlerin sevkini yanı sıra işleri için de gerekli önlemleri aldığı gibi, ilgili makamları da sık sık uyararak bu hususta en küçük bir ihmale izin verilmemesine çalıştı.⁶¹ 6. Ordu Komutanlığı son olarak 5 Mart 1919'da 26 Afrikalı askeri bir İngiliz treniyle Arappınar'dan (Mürşitpınar) sevk ederek sevk ve teslim hususunda üzerine düşen görevi eksiksiz tamamlamıştır.⁶²

Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı'ndan Yapılan Sevkiyat

Mütarekenin uygulanmasına başlanmasıyla birlikte Yıldırım Orduları Grup Komutanı Mustafa Kemal Paşa, 2 ve 7. Ordu komutanlıklarına, Baş Menzil Müfettişliği'ne, Adana Hat Komiserliği'ne, Adana Menzil Müfettişliği'ne, Bağdat Hattı İnşaat Kıtaatı Komutanlığı'na gönderdiği emirde grup bölgesinde mevcut bütün esirlerin milliyetleri ve nerede buldukları hakkında en kısa sürede bilgi verilmesini istemiştir.⁶³ Emre göre esirlerin sayıları belirlenirken yüzer kişilik takımlara ayrılacak ve cetveller üç nüsha hazırlanacaktı. Tespit çalışması sürerken esirlerin yerleri değiştirilmeyecekti.⁶⁴ Listeler, 4 Kasım 1918'de hazırlanarak Komutanlığa gönderildi.⁶⁵

⁵⁷ ATASE. İSH, K.73, G.12, B.12-1.

⁵⁸ ATASE. İSH, K.206, G.128, B.128-1.

⁵⁹ ATASE. İSH, K.206, G.134, B.134-1.

⁶⁰ ATASE. İSH, K.2, G.85, B.85-2; ATASE. İSH, K.2, G.93, B.93-1.

⁶¹ ATASE. İSH, K.264, G.65, B.65-1.

⁶² ATASE. İSH, K.78, G.133, B.133-1.

⁶³ ATASE. İSH, K.262, G.151, B.151-1.

⁶⁴ ATASE. İSH, K.126, G.81, B.81-1, 2.

⁶⁵ ATASE. İSH, K.261, G.135, B.135-1, 2, 3; ATASE. İSH, K.252, G.71, B.71-1.

Baş Menzil Müfettişliği, trenlerin İtilâf kontrol subayları tarafından durdurulması için ilgili makamlar nezdinde girişimde bulunduğu gibi, sevkıyatta görevlendirilecek kişileri tespit etti.⁶⁶

Sevke hazırlık olması amacıyla alınan kararlardan biri de küçük merkezlerdeki esirlerin büyük garnizonlara getirilmesiydi. Mamure'den toplam 43, Bağçe Nokta Komutanlığı'ndan 45 esirin Adana'ya getirilmesi buna örnek gösterilebilir.⁶⁷ Grup bölgesinde ilk sevkıyat 1 Kasım'da yapıldı. Mersin garnizonundan Adana Menzil Müfettişliği'ne gönderilen telgrafta; 1.091 mevcutlu kafilenin özel trenle Erzin'e sevk edildiği haber verildi.⁶⁸ Yıldırım Orduları Menzil Müfettişliği, 8 Kasım'da Adana garnizonunu lağvederek, muhafız kıtasını Pozantı'ya gönderdi. Garnizondaki subaylar ise Müfettişlik emrine verildi.⁶⁹ Adana Hat Komiserliği, 2. Ordu Komutanlığı'nın emri gereği, Adana'da bulunan 1.170 İngiliz esirini 20 Kasım'da trenle Karacailyas'a nakletti.⁷⁰ Adana'daki 1.000 kişilik son katile ise 20 Kasım'da Akçakoyunlu üzerinden Halep'e gönderildi.⁷¹

Mersin garnizonundan Erzin'e ikinci sevkıyatın yapılabilmesi tren sıkıntısının aşılmasına bağlıydı. Garnizon komutanı Raif Bey, 24 Kasım'da Adana Menzil Müfettişliği'ne gönderdiği telgrafta bu soruna dikkat çekerek esirlerin ne zaman ve hangi vasıta ile sevk edileceğinin bildirilmesini talep etti.⁷² Menzil Müfettişliği, 2. Ordu Komutanlığı nezdinde girişimde bulunarak tren tahsisi hususunda yetki istedi.⁷³ Gerekli izni alan Menzil Müfettişliği, 29 Kasım'da Mersin garnizonuna Adana'dan tren gönderileceğini, bu nedenle esir kafilesinin hazırlanmasını emretti.⁷⁴ Mersin'de hazırlıklar başlatılırken, 2. Ordu Komutanlığı Kelebek'teki 1.150 esirin Erzin'e nakli için Adana Hat Komiserliği'ne emir verdi. Ayrıca sevkıyatta gelinen son nokta hakkında bilgi istedi.⁷⁵ Hat Komiserliği 29 Kasım'da verdiği cevapta önceden nakledilmiş olan 1.000 İngiliz esiri ile Adana'da bulunan çeşitli milletlerden 568 esirin 29 Kasım'da Karacailyas ve

⁶⁶ ATASE. İSH, K.252, G.119, B.119-1.

⁶⁷ ATASE. İSH, K.251, G.172, B.172-1; ATASE. İSH, K.251, G.179, B.179-1, 2.

⁶⁸ ATASE. İSH, K.251, G.170, B.170-1.

⁶⁹ ATASE. İSH, K.251, G.195, B.195-1.

⁷⁰ ATASE. İSH, K.206, G.152, B.152-1.

⁷¹ Antep Menzil Mıntıka Komutanlığı'ndan Adana'da Yıldırım Menzil Müfettişliği'ne telgraf, ATASE. İSH, K.251, G.171, B.171-1.

⁷² ATASE. İSH, K.251, G.183, B.183-3.

⁷³ ATASE. İSH, K.251, G.183, B.183-2.

⁷⁴ ATASE. İSH, K.251, G.183, B.183-1.

⁷⁵ ATASE. İSH, K.263, G.84, B.84-1.

Adana'dan Erzin'e nakledileceğini, İnşaat Kıtaaatından henüz bir bilgi gelmediğinden burada ne kadar esir bulunduğunun öğrenilemediğini, Sevk İstasyonlarının belirlenmesinden sonra trenlerin hazırlanacağını belirtti.⁷⁶

Adana Menzil Müfettişliği, sevki hızlandırmak için 29 Kasım'da Yeni İstasyon Esir Garnizon Komutanlığı'na gönderdiği yazıda buradaki esirlerin - Ruslar hariç- aynı gün trenle Erzin'e nakledilmelerini ve Erzin'e ulaştıklarında sevke memur edilen şubaya (Yüzbaşı Rafet Bey) teslim edilmesini emretti.⁷⁷ Baş Menzil Müfettişliği, Mersin Garnizon Komutanlığı'na gönderdiği yazıda esirlerin Erzin'e, oradan da Payas'a nakledilerek İngiliz yarbayına teslim edileceğini, bunun için Adana'dan Karacailyas'a bir tren gönderildiğini bildirdi.⁷⁸

23 Kasım 1918 tarihi itibarıyla Mamure'deki 30 Hintli esirin dışında grup bölgesinde esir kalmayınca Mamure Nokta Komutanı'nın başvurusunu dikkate alan Adana Menzil Müfettişliği, esirlerin Adana'ya getirilmesine karar vermiştir. 27 Kasım'da Adana'ya getirilen bu esirler diğer 530 kişilik kafileyle beraber 30 Kasım'da Yüzbaşı Rafet Bey'in gözetiminde Erzin'e sevk edildi.⁷⁹

26 Kasım 1918'de Adana Menzil Müfettişliği, Toros Mıntuka Müfettişliği'ne gönderdiği telgrafta; Bor Nekahathanesi'nde bulunan 200 hasta esirin Ulukışla'ya ulaştırılmalarını ve buradan hareketlerinden de iki gün önce vagon için hem Müfettişliğe, hem de Hat Komiserliği'ne başvurmasına emretti.⁸⁰ Toros Mıntuka Müfettişi 27 Kasım'da verdiği cevapta; Bor'daki esirlerin nakli için araba gönderildiğini ama esirlerin daha önce (21 Kasım'da) İstanbul'a sevk edildiğini bildirdi.⁸¹ Adana Menzil Müfettişliği, bu cevap üzerine Kayseri ile bağlantı kurarak esirlerin durumu hakkında doğru bilgiye ulaşmaya çalıştı. Cevabî telgrafta; Bor'daki esirlerin 21 Kasım'da İstanbul'a sevk edildiği ve Esir garnizonunun kapatılarak yetkililerin de Ulukışla üzerinden İstanbul'a gitmekte olduğu öğrenildi.⁸² Teşkilâtların iletişim ve nakil hususunda aralarında ciddi sıkıntılar yaşadığı, 2. Ordu Komutanlığı'nın Adana Menzil Müfettişliği'ni 28 Kasım'da esirlerin İzmir yerine İstanbul'a gönderilmesini ve sevkıyattan 3 gün sonra komutanlığa bilgi verilmesini eleştirmesinden anlaşılmaktadır.⁸³

⁷⁶ ATASE. İSH, K.263, G.84, B.84-2.

⁷⁷ ATASE. İSH, K.251, G.180, B.180-1.

⁷⁸ ATASE. İSH, K.251, G.182, B.182-1.

⁷⁹ ATASE. İSH, K.251, G.177, B.177-1, 2, 3.

⁸⁰ ATASE. İSH, K.251, G.176, B.176-6.

⁸¹ ATASE. İSH, K.251, G.176, B.176-4, 5.

⁸² ATASE. İSH, K.251, G.176, B.176-2, 3.

⁸³ ATASE. İSH, K.251, G.176, B.176-1.

2. Ordu Komutanı Nihat Paşa'nın 3 Aralık 1918'de Menzil Müfettişliği'ne ve diğer teşkilâtlara gönderdiği telgraf esir sevkinde sona gelindiğini ortaya koyuyordu:

"1. Mersin, Adana ve Ayrân'da bulunan üseranın kaffesi Erzîn tarihiyle Payas'a nakledilmiştir. Mevâki'-i muhtelifede kalan mütebaki üseranın Mersin'de gemilere irkabı muhtemel bulunduğundan emr-i ahire kadar hiçbir esirin Mersin'den tahrik edilmemesi matlubdur.

2. İnşaat Müfettişliği, Menzil Müfettişliği ile temasta bulunarak üseranın işe ve iskânını temin edecektir. Evvelce Karacailyas'ta ikamet eden Üsera Komisyonu nakliyatın hitamına kadar mezkûr mahalde ibka' edecektir.

3. Üseranın nakil, iskân, işe vesairesi hakkında memur İngiliz zabıterleri tarafından Ördudan verilmiş olan evamir ve talimat haricinde bir teklif vukuunda bana malumat verecektir. Böyle bir teklif karşısında bulunacak olanlar zamanın ziyanına mahal vermemek için teklifatı doğrudan doğruya bildirmelerini İngiliz zabıtanına suret-i nazikânede anlatmalıdır..."⁸⁴

Toros mıntikasındaki uygulamalar ise diğer bölgelerden farklı cereyan etmiştir. Zira 2 Aralık'ta Bilemedik garnizonundan sevk edilen 734 kişi ile Kelebek garnizonundan gelen 36 kişi, yetkili olup olmadığı tam açıklığa kavuşmayan bir İngiliz doktor tarafından 11 Aralık'ta teslim alınmıştır.⁸⁵ Esirler bir Türk subayının gözetiminde İngiliz makamlarına teslim edilecek yere kadar götürülüyordu. Fakat burada böyle bir uygulamaya rastlanmamıştır.

Yıldırım Kıtaatı Müfettişi Nihat Paşa, 21 Ocak'ta (1919) Harbiye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta; müfettişlik bölgesinde demiryolu hattının batısında kalan bütün Fransız esirlerinin 27 Kasım'da Afyon üzerinden İzmir'e sevk edildiğini, hattın doğusunda kalanların bir kısmının İskenderun'da, diğer kısmının ise Mersin'de İngiliz makamlarına teslim edildiğini ifade etmiştir.⁸⁶

Yeni yılla birlikte Harbiye Nezareti'nin genelgesine 25 Ocak'ta verilen cevaptan Grup bölgesinde tek bir İtilâf esiri kalmadığı anlaşılmıştır.⁸⁷ Böylelikle Grup Komutanlığı yaklaşık iki buçuk aylık çalışmanın ardından Mütareke'nin 4. maddesinden doğan sorumluluğunu layıkıyla yerine getirdiği anlaşılmaktadır.

Sonuç

İtilâf esirlerinin iadesini kısıtlı imkânlarla gerçekleştiren Osmanlı Hükümeti, mütareke sürecinde İngiliz makamlarıyla yaptığı görüşmelerde hem mütarekenin

⁸⁴ ATASE. İSH, K.251, G.189, B.189-1, 2.

⁸⁵ ATASE. İSH, K.254, G.236, B.236-1.

⁸⁶ ATASE. İSH, K.77, G.100, B.100-25, 26.

⁸⁷ ATASE. İSH, K.295, G.162, B.162-1-6.

uygulanmasındaki iyi niyetini göstermekte, hem de Türk esirlerinin iadesinde önemli bir koz elde etmiştir. İngiliz hükümeti ve Türkiye'deki İtilâf makamları, Osmanlı Devleti'nin karşılaştığı sorunları görmezlikten gelerek sevk ve iade hususunda kasıtlı olarak ağır davrandığını iddia etmiştir. Fakat Harbiye Nezareti'nin esirlerin buldukları yerler ve sayılarına ilişkin cetveller hazırlamasının dışında, Türk askerlerinin terhisini erteleyerek nakil vasıtalarını esirlere tahsis etmesi, iâşe, giyim ve benzeri ihtiyaçlarının karşılanmasına titizlik göstermesi, yaralı ve hasta esirlerin tedavilerine ilişkin kayıtların bir suretini İtilâf makamlarına vermeleri İngiliz iddialarının gerçeği yansıtmadığını göstermektedir. İtilâf esirlerinin durumuyla ilgili bir diğer problemde Osmanlı hükümetinin duyarlı davrandığı anlaşılmaktadır; esaret sırasında vefat eden esirlerin sayısı ve mezarları tespit ettirdiğini belgeler söylemektedir. Ölü sayısı incelendiğinde Türk ordusu yokluklar içerisinde iken, esirlere gayet iyi bakıldığı sonucu kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Yine belgelerin ışığında İngiliz ve Fransız ordularında görev alan Müslüman esirlerin bir kısmının da kendi istekleriyle Osmanlı uyruğuna geçerek Türkiye'de kalmayı tercih ettiği gerçeği dikkate değerdir. Osmanlı devletinin I. Dünya Savaşında müttefiki Almanya'nın da esirler meselesinde taraf olduğu malumdur. İtilâf makamlarının başvuruları üzerine Harbiye Nezareti'nin yaptığı incelemeler Almanların demiryolu inşaatlarında ve özel hizmetlerinde kullanmak üzere Türkiye'ye Sırp ve İtalyan esirleri getirdiklerini ortaya çıkarmıştır. Bunlar da aynen İngiliz ve Fransız esirleri gibi İtilâf makamlarına teslim edilmiştir.

Kaynaklar

- BAYUR, Yusuf Hikmet (1983). *Türk İnkılabı Tarihi*, Cilt III/3, Ankara.
KARAL, Enver Ziya (1996). *Osmanlı Tarihi*, Cilt IX, Ankara.
Von SANDERS, Liman (1968). *Türkiye'de 5 Yıl*, İstanbul.
AVCI, Orhan (2004). *Irak'ta Türk Ordusu*, Ankara.
TÜRKGELDİ, Ali Fuad (1948). *Moudros ve Mudanya Müttarekelerinin Tarihi*, Ankara.
ORBAY, Rauf (1993). *Cebennem Değirmeni*, I, İstanbul.
Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Dairesi Başkanlığı Arşivi [Ankara], İstiklâl Harbi Kataloğu ATASE. İSH, Klasör Numaraları; 2, 68, 69, 77, 78, 81, 123, 126, 135, 147, 169,181, 193, 206, 248, 251,252, 254, 261, 262, 263, 264, 295.